

йовано створення "Добровольчого корпусу водіїв". Фахівці-водії, таким чином, задовго до початку війни перебували на особливому обліку та мобілізувалися для навчань та маневрів разом із своїми транспортними засобами. За умов мобілізації всі такі засоби переходили до розпорядження військової влади [16, арк. 28-85; 17, арк. 8-63]. Створення такого корпусу – типовий приклад політики Австро-Угорщини щодо залучення окремих категорій або груп населення, особливо цінних Відню, до військової служби. Стає зрозумілим, що ще до початку першої світової війни центральний уряд використовував добровольців для формування окремих частин військ. Ця політика була продовжена і під час війни за національним принципом (Польські легіони, легіон Українських січових стрільців тощо).

Таким чином, підсумовуючи вищесказане, можна прийти до того висновку, що реформування збройних сил в Австро-Угорщині було насамперед пов'язане із внесенням змін до системи мобілізації необхідних для війни ресурсів, насамперед людських. Автор, засновуючись на статистичних та архівних даних, виділяє в процесі реформ три основні етапи, чого раніше не було здійснено в історіографії. Цей поділ засновується на докорінних змінах у військовому законодавстві, пов'язаних із поступовим розширенням призовного контингенту та його глибшою спеціалізацією.

Австро-Угорщина використала як підґрунтя для військових реформ пруську ландверну систему, проте пристосувала її для власних специфічних умов – полінаціональності, безграмотності великої частини населення, неоднорідності в розвитку різних провінцій монархії тощо. Водночас було запроваджено кілька передових як на свій час заходів – окремих облік професійних категорій населення та засобів пересування, конскрипція коней, залучення добровольців до служби в окремих частинах військ.

Основним завданням таких реформ було максимальне охоплення конскрипцією всього чоловічого населення імперії. Мобілізаційні реформи виступили в ролі об'єднавчого фактора у внутрішній політиці Австро-Угорщини, хоча вони і не досягли своєї абсолютної мети – максимального охоплення населення імперії військовим обов'язком.

1. Андрусишин Б. Україна в роки першої світової війни. // Перша світова війна і слов'янські народи: Матеріали міжнарод. наук. конф., К., 1998.
2. Вооруженные силы Австро-Венгрии. Ч. I: Организация, мобилизация и состав вооруженных сил. По данным к 1 января 1912 года. – СГП.: Военная Типография, 1912.
3. Вооруженные силы Австро-Венгрии. Ч. II: Боевая подготовка армии. По данным к 1 декабря 1912 года. – СГП.: Военная Типография, 1912.
4. Вооруженные силы Австро-Венгрии: Дислокационная карта и высшие начальники. 1913. – К., 1913.
5. Глюкмань К. Австро-Венгерская армия. / Пер. с нем. – К., 1910.
6. История первой мировой войны. В 2 т.: т. 1. – М., 1975.
7. Меддерс Н. Заметки об австрийской армии: по официальным источникам и путевым запискам. – СГП., 1891.
8. Откровенное слово об Австро-Венгерской армии в сравнении с германской армией. – К.: Типография Окружного Штаба, 1891.
9. Руммхальс А. Ф. Австро-Венгрия. Отдель II: Вооруженные силы. – СГП., 1876.
10. Сведения из области военного дела за границей: извлечены из иностранной периодической печати офицерами Варшавского Военного Округа. – Варшава: Типография Окружного Штаба. – 1908. – №13.
11. Сведения об Австро-Венгерской армии. – К.: Типография Штаба Киевского Военного Округа. – 1913. – №8.
12. Тейлор А. Дж. П. Габсбургская монархия 1809-1918. – Львів, 2002.
13. Устройство вооруженных сил Австро-Венгрии. Часть I: Организация войск. Раздел I: Пехота, Кавалерия, Артиллерия с заведениями артиллерийского ведомства и инженерные войска с их заведениями. / Сост. Новицкий. – К.: Типография Окружного Штаба, 1898.
14. Устройство вооруженных сил Австро-Венгрии. Часть I: Организация войск. Раздел II: Обозные войска и заведения, Санитарные войска, Военно-врачебные и аптечные заведения и организация добровольной помощи раненым и больным в военное время, Военно-продовольственное ведомство и интендантские учреждения, охранительные войска и Личный состав государственного конно-заводства. / Сост. Новицкий. – К.: Типография Окружного Штаба, 1898.
15. Центральний Державний Історичний Архів Львова (далі – ЦДІАЛ), ф. 146, оп 4, спр 3359. Циркуляр та розпорядження – матеріали про проведення підготовчих робіт до мобілізації на випадок війни. Т. 3. 16. ЦДІАЛ, ф. 146, оп 4, спр 3368. – Циркуляр та розпорядження – матеріали про проведення підготовчих робіт до мобілізації на випадок війни. Т. 12. 17. ЦДІАЛ, ф. 146, оп 4, спр 3369. – Циркуляр та розпорядження – матеріали про проведення підготовчих робіт до мобілізації на випадок війни. Т. 13. 18. ЦДІАЛ, ф. 146, оп 4, спр 5850. – Інтерполяція депутата Галицького крайового сейму Шміда в Австрійський парламент про заміну трирічної військової служби на дворічну. 19. ЦДІАЛ, ф. 146, оп 54, спр 168. – Оглядова таблиця проведення маневрів Краківським корпусом на 1901 і 1903 рр. 20. ЦДІАЛ, ф. 146, оп 54, спр 170. – Оглядова таблиця проведення маневрів Перемишльським корпусом на 1901 р. 21. Цольнер Е. Історія Австрії. – Львів, 2001.
22. Шмидь. Справочная книга по тактике Австро-Венгерской армии. – К.: Типография Штаба Военного Округа, 1911.
23. Щербовъ-Нефедовичъ П. О. Австро-Венгрия. Отдель II: Вооруженные силы. Часть 1. – СГП., 1885.
24. A History of the peace conference of Paris. Vol. IV. – London, 1921.
25. Jung P., Pavlovic D. The Austro-Hungarian forces in World War I (1): 1914-1916. – Oxford, 2003.
26. Jung P., Pavlovic D. The Austro-Hungarian forces in World War I (2): 1916-1918. – Oxford, 2003.
27. Lukas J. Fighting Troops of the Austro-Hungarian Army 1868-1914. – New York, 1987.
28. Nowakowski T. Armia Austro-Węgierska: 1908-1918. – Warszawa, 1992.

Надійшла до редколегії 01.06.09

К. Шіцина, асп.

ЕЛЕМЕНТИ ПОПУЛІЗМУ ТА ПРОПАГАНДИ В СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ЛУЦІЯ КОРНЕЛІЯ СУЛЛИ

*У статті розглядаються найбільш показові прояви популізму в політичній практиці римського диктатора Луція Корнелія Сулли. Автор робить висновки стосовно впливу сулланської пропаганди на свідомість та поведінку різних соціальних категорій *populus romanus*.*

*The article deals with the most demonstrative examples of the populism in the political practice of the roman dictator Lucius Cornelius Sulla. Author comes to the conclusion about the influence of Sulla's propaganda to the consciousness and behavior of the different social categories of *populus romanus*.*

Останнім часом у вітчизняній науковій літературі все більш помітним стає залучення до загальноєвропейської тенденції поглибленого вивчення культурно-антропологічних портретів в історії людства. Історія життя кожної людини є унікальною, тим більше, якщо це історія життя видатної персоналії, яка своєю діяльністю зробила внесок у розвиток європейської спільноти. В нашому дослідженні ми не будемо детально характеризувати весь життєвий шлях такої непересічної особистості, як Луцій Корнелій Сулла, а приділимо більше уваги тим моментам, які в сучасній історіографії залишаються в тіні загальновідомих подій. Незначні, на перший погляд, приклади можуть допомогти зрозуміти краще загальну мотивацію вчинків диктатора, його цілі та засоби їх досягнення. З цієї

метою, основними завданнями дослідження було визначено: порівняльний аналіз прикладів застосування пропаганди в суспільно-політичній діяльності Сулли, а також висвітлення непрямих популістських методів, засвідчених у джерельній базі.

Із зазначеної проблематики сучасними науковцями було розглянуто наступні моменти. В публікації Б. Фрайєра наведено характеристику сулланської нумізматичної пропаганди в період 83-82 рр. до Р. Х., [20, с. 585, 598–599, 602], а також наголошено на маніпулюванні італіками шляхом гарантування визнання за ними їх громадянських прав [20, с. 597, 603]. У статті Є. Ремеджа досліджено епіграфічні свідчення пропагандистської діяльності Сулли [24, с. 93–121]. Серед сучасних

російських дослідників найбільш детально проаналізував застосування релігійної пропаганди та її вплив на свідомість тогочасного соціуму А. В. Короленков [4, с. 57–64; 5, с. 222–226, 274, 330–333]. Загалом, сучасні автори солідарні в твердженні, що успіхи в політичній кар'єрі Сулли супроводжувалися послідовним застосуванням різних видів пропаганди з метою зміцнення своїх позицій [4, с. 63; 20, с. 585; 22, с. 92–93]. Незважаючи на порівняно високу ступінь дослідження питання, деякі принципово важливі моменти, відображені в джерельній базі, все ще залишаються поза увагою науковців, що пояснює актуальність обраної теми.

Зокрема, недостатньо вивченою залишається діяльність Луція Корнелія Сулли в 90-ті роки I ст. [Тут і далі – всі дати до Р.Х.]. Достеменно відомо, що саме на 90-ті роки припадають дві спроби майбутнього диктатора бути обраним до претури, адже після успішних операцій під час Югуртинської війни та перемог над племенами германців, значно зросли шанси на зайняття ним більш високих політичних посад. Ми погоджуємося із датуванням цих спроб 99 та 97 рр.: перша спроба в 99 році була невдалою, й тільки після повторних виборів, в 97 р., Сулла отримав бажану посаду [5, с. 125]. Плутарх вважав, що провал на перших виборах до претури був спричинений бажанням натовпу бачити Суллу спочатку на посаді едила – в такому випадку він був зобов'язаний провести щорічні ігри на честь Аполлона (*Iudi Apollinares*). Тим більше, що в Місті знали про наміри мавританського царя Бокха, з яким Сулла встановив дружні відносини під час війни з Югуртою, надіслати до Риму африканських звірів [9, Plut., Sull., V, 1–2]. На думку В. Лецнера, Сулла в своїй промові перед коміціями сам пообіцяв провести видовищні ігри, чим завоював прихильність народу [22, с. 93]. Можемо частково погодитися з цією позицією: як і в сьогодення, для досягнення успіху, кандидатів була необхідна вдала передвиборча програма. Навіть якщо Сулла не давав публічної обіцянки, без свідомого надання ним відповідної інформації через посередництво агентів [20, с. 585] та клієнтелли, пересічні римські громадяни (вони ж і виборці) навряд чи знали б про перспективу подарунків від мавританського царя. Але, перш за все, провал Сулли в 99 р. був спричинений невдалим політичними обставинами та спробами прихильників Сатурніна повернути свій політичний вплив [5, с. 125].

Врешті-решт у 97 р., Сулла, обійшовши еділітет, став претором. Він не забув про свою обіцянку квіритам і невдовзі влаштував ігри, спеціально для яких було доставлено сто самців хижаків. Вперше в історії публічних видовищ Риму левів показували вільними: в сценах бою тварин та в сценах полювання, в яких вбивати звірів мали мавританські стрільки, надіслані разом із ними [26, Sen., De Brev. Vit., XIII, 6]. Отже, Сулла виконав те, чого від нього очікували римляни, до того ж з таким розмахом, на який ніхто не сподівався. Тут мала місце ще одна важлива обставина: ігри на честь Аполлона були започатковані в 212 р. міським претором Публієм Корнелієм Суллою, пращуром Луція Корнелія [13, Liv., XXV, 12, 4, XXVII, 23, 5]. Ф. Інар з цього приводу робить слушний висновок: влаштовуючи свято, Сулла прагнув продемонструвати це як сімейну справу, як призначення роду служити культові Аполлона [3, с. 60–61]. Це цілком відповідає традиційній релігійній пропаганді Сулли, якою він супроводжував всю свою політичну діяльність [4, с. 63].

Після завершення терміну претури, Сулла отримав призначення в Каппадокію, де необхідно було повернути на престол Аріобарзана [9, Plut., Sull., V, 6–7] та залякати понтійського царя Мітрідата VI Євпатора. Останній, внаслідок своєї бурхливої зовнішньої політи-

ки, все ближче наближався до сфери римських інтересів. Під час перебування Луція Корнелія на сході, відбулася подія, яка за браком джерел провокує багато запитань у дослідників. На березі Євфрату було проведено переговори з Оробазом, послом парфянського царя Арсака [9, Plut., Sull., V, 8–9; 14, Liv., Per., LXX]. На переконання сучасних авторів, це була перша зустріч двох світових держав [8, с. 306], на якій Сулла ініціював "розподіл світу" по Євфрату [3, с. 63]. За Плутархом, який, найбільш імовірно, отримав цю інформацію з мемуарів самого диктатора, Луцій Корнелій наказав поставити три крісла – для Оробаза, Аріобарзана й для себе, – і під час переговорів сидів посередині [9, Plut., Sull., V, 8–9]. За браком необхідності офіційного договору підписано тоді не було [5, с. 135], але своїм втручанням у справи двох східних держав – Парфії та Каппадокії, – Сулла чітко дав зрозуміти, хто є головним в цьому регіоні [5, с. 135]. Не витримавши приниження, парфянський цар Гордій стратив свого посла [9, Plut., Sull., V, 8–9]. У Періохах Лівія під 99–92 рр. взагалі відмічено, що "до Сулли приходять парфянські послани від царя Арсака, прохаючи дружби римського народу" (*parthorum legati a rege Arsace missi venerunt ad Syllam ut amicitiam populi R. peterent.*) [27, Liv., Per., LXX]. Отже, навіть скорочений варіант Лівія принижує варварських послів дієсловом *peterere* – невідоме царство, вже під час свого першого знайомства з могутнім Римом, *просить* у нього дружби.

Виникає питання: чому цю масштабну подію не було відзначено належним чином у наративних джерелах та нумізматичних пам'ятках? Справа в тому, що Рим і Парфія ще не усвідомлювали всіх наслідків своїх майбутніх взаємовідносин. Для Риму, який нас цікавить більше, це було тільки чергове східне царство, яке рано чи пізно має скоритися римським легіонам. Сулла діяв так, як і мав діяти на його місці кожний пропретор. Тому не слід вважати переговори Сулли та Оробаза якоюсь екстраординарною для того часу подією [12, с. 319]. На той момент це були не більш ніж чергові переговори, що відступили на другорядне місце на тлі більш складних внутрішніх проблем. Але для пропагандистської політики Луція Корнелія ця подія мала величезне значення – це була чергова перемога на користь *populus romanus*, і, що мало найбільше значення, це була перемога в очах його солдат.

Після захоплення влади в Римі в 88 р., окрім законодавчого розв'язання найбільш гострих політичних проблем, Сулла зробив спробу вирішити основні проблеми соціального характеру. Серед заходів, що стосувалися поліпшення матеріального становища римлян були наступні: скасування закону Сульпіція Руфа, за яким сенаторам заборонялося мати борг більше двох тисяч драхм [9, Plut., Sull., VIII]; часткова ануляція боргових зобов'язань і обмеження лихварських відсотків за т. зв. *lex uncia* [11, с. 153; 19, с. 54–58]. В процесі цих реформ було прийнято закон "про дванадцятку долю". В науковій літературі існує декілька варіантів його інтерпретації. Т. Моммзен припустив, що Сулла та Руф швидше за все відновили закон 357 р., за яким максимальний розмір боргових відсотків складав 10–12% річного капіталу [8, с. 284]. Інші дослідники наполягають на введенні Суллою мораторію на всі борги [18, с. 397]. За спостереженням Т. Франка, в період з 91 р. і до кінця диктатури Сулли, "римські нобілі були кривно зацікавлені в політиці інфляції" [19, с. 54–58], тобто в падінні грошового курсу та в псування монети. Погоджуючись із позицією Т. Франка, Н. В. Чеканова підкреслює, що Сулла під час вирішення боргового питання діяв не задля поліпшення становища найбільшого населення Риму, а, перш за все, в інтересі

сах представників сенатської знаті, які на той час були переобтяжені боргами [17, с. 169; див. також: 11, с. 148–162]. Нажаль, текст закону є досить суперечливим, але можна констатувати спробу покращення фінансового становища в Місті, що мало вагоме значення для його іміджу в умовах, що склалися на той час.

Незважаючи на прискорені темпи реформ, не було залишено поза увагою й аграрне питання. Воно вирішувалося розселенням громадян за межі Риму та виведенням колоній ветеранів [14, Liv., Per., LXXVII]. Слід наголосити, що в Періохах Лівія цей захід Сулли підкреслено виноситься окремо, як особливо важливий, тоді як інші позначені загальним виразом "*civitatis statum ordinavit*". Відштовхуючись від цього, можна зробити наступні висновки. По-перше, на 88 р. аграрне питання вже відчутно давало про себе знати, що може бути пов'язане з невпинним збільшенням населення Міста та його околиць, зумовленим в свою чергу все більш зростаючим прагненням італіків будь-якою ціною здобути громадянство [17, с. 40–41]. По-друге, сама по собі посиленна увага Сулли до вирішення проблеми в дуже обмежений час і за умов, коли його позиції не були достатньо міцними, свідчить про його твердий намір подолати не лише політичні, а й соціальні проблеми. Характерно, що незважаючи на свою заклопотаність, Сулла встиг в черговий раз продемонструвати перед загалом свою вірність класичним республіканським морально-етичним нормам: рабу, який виказав оголошеного ворогом (*hostis*) Публія Сульпіція, за послугу державі була дарована воля, але за зраду свого господаря він був скинутий зі скелі [9, Plut., Sull., X; 14, Liv., Per., LXXVII]. Таким чином, законопроекти 88 р. демонструють прагнення Сулли діяти в інтересах сенатської верхівки, але водночас створити для *populus romanus* образ захисника старовинних традицій, підкреслити свій курс на відновлення загальновідомих норм та звичаїв.

Навесні 87 р. Сулла залишає територію Італії і вирушає на війну з царем Мітрідатом VI Євпатором. Звичайно, підкорення Римом Малої Азії та грецьких територій відбулося ще в попередні століття, проте внаслідок активної діяльності понтийських агентів тут панували відверто антиримські настрої. Поліси Еллади постійно змінювали свою зовнішньополітичні вподобання, переходячи то на один, то на інший бік, ще більше ускладнюючи просування римських легіонів по згаданих територіях. Цікавим є той момент, що невдовзі після переправлення п'яти сулланських легіонів в Грецію, тут починається чеканка власної монети [5, с. 207, 398; 9, Plut., Lucull., II. 2]. Нагляд за справами при монетних дворах було доручено Луцію Ліцинію Лукуллу. На перший погляд, цей захід був продиктований суто матеріальною необхідністю. Але, не кажучи вже про згадану пропагандистську кампанію Мітрідата під час підготовки до війни з Римом [1, App., Mithr., XXVII], нагадаємо, що навіть його еллінський прибічник, афінський тиран Арістотіон випускав свою монету. Вона містила понтийські династичні символи, а на реверсі був напис: Мітрідат [i] Арістотіон [5, с. 206, 398]. За таких умов випуск сулланської монети може розглядатися як відповідь на провокаційні дії супротивника, й автоматично набуває більш вагомого значення для нашого дослідження, як один з методів поширення проримської пропаганди.

Привертає увагу й інша подія часів мітрідатової війни: група аристократів, не витримуючи розправ Цинни в Римі, переїхала в Грецію, щоб знайти захист біля легіонів Сулли. Звичайно, це була та частина правлячої римської еліти, яка займала просулланські позиції в боротьбі двох партій. Серед них була також народні трибуни, яких переслідував їх колега П. Ленат [2, Vell.,

II. 24. 2]. Звичайно, що самих лише політичних переконань було недостатньо, щоб примусити нобілітет залишити Рим і Італію. Тут мали місце такі умови, коли ніхто не міг бути впевненим у своєму майбутньому й навіть у своєму житті [1, App., B. C., I. 71]. Пізніше ця подія мала широкий резонанс на користь Луція Корнелія: міська аристократія мусила залишити батьківщину й шукати порятунку в бойових діях із зовнішнім ворогом. Позиції Сулли до встановлення диктатури були досить сумнівні, адже на той час, завдяки діям Цинни та Марія, він не мав права командування легіонами [20, с. 586, 594] і практично діяв на власний розсуд. Прибуття представників знатних фамілій, їх служба під його керівництвом, надавали йому більшої ваги в очах громадян та армії. Диктатор не забував цієї підтримки: в своїх листах та під час переговорів він вимагав від сенату повернути всі права громадянам, які втекли від розправ Цинни до нього в Ахайю [14, Liv., Per., LXXIV; 20, с. 591]. Навіть дещо пізніше, під час святкування свого тріумфу 29–30 січня 81 р., він не втратив можливості похизуватися пафосним поверненням нобілітету та їх сімей до Риму [1, App., B. C., I. 101; 9, Plut. Sull., XXXIV. 1–2].

З переходом військової ініціативи на бік римських військ та полегшенням стану на фронтах бойових дій, Луцій Корнелій Сулла розпочав активне втручання у внутрішні справи полісів, а також сприяв поширенню серед їх громадян прихильності до Риму. Завдяки наявним наративним та епіграфічним джерелам, нам відомо про наступні приклади такої політики. Беотійський поліс Ороп, за підтримку та вірність римській владі, був позбавлений фінансових претензій вершників, а жреці місцевого культу Амфіарая отримали для культового користування досить великий наділ землі [16, Cic., De deor. nat., III. 48; 25, с. 260–266, п. 36]. До того ж, розпорядження Сулли стосовно Оропу було легалізовано двічі – в формі особистого декрету від 86 р., і пізнішої постанови сенату від 80 р. (*senatusconsultum de Amphiarai Oropii agris*) [25, с. 260–266, п. 36]. Подвійна легалізація підтверджує особисту зацікавленість диктатора в вирішенні локальних грецьких проблем та намагання здійснити свої обіцянки. Інший беотійський поліс – Фіви, незважаючи на покарання за підтримку Архелая, саме завдяки наказам Сулли став місцем проведення ігор на честь чергової перемоги в війні, задля чого в полісі було споруджено новий театр [9, Plut., Sull., XIX].

За постановою сенату того ж періоду, малоазійська Стратонікея, за зразкову вірність під час війни, отримувала право користування своїми давніми законами, її громадяни, полонені в ході військових дій, звільнювалися, храму Гекати було надано право притулку (*асілії*), забезпечувалися привілеї для послів в Римі [5, с. 259–260]. Всі залежні від Стратонікеї поселення були зобов'язані платити їй данину, а за самим полісом визнавалося право на володіння оточуючими поселеннями, гаванями та прибутками від підкорених територій [10, с. 19]. Щоправда, цей *senatusconsultum* був ініційований Суллою тільки в 81 р., але на прикладі Оропу можемо припустити, що схожа процедура відбулася й у випадку з Стратонікеєю: під час бойових дій Сулла видав особисте розпорядження, а вже пізніше вийшла постанова сенату. Схожі тексти містять постанови про Таби та про фасосців [5, с. 260]. Луцій Корнелій особисто займався також справами союзу технитів Іонії та Геллеспонту. Збереглося підтвердження привілеїв цього союзу, згадане Суллою в листі до громадян Коса: вони оголошувалися вільними від літургій, військового податку, та постою військ [23, п. 13].

Пропагуючи проримсько-просулланські ідеї серед населення інших країн, Сулла не втрачав можливості

проводити агітацію на свою користь й серед власних легіонів. Так, частими явищами були: поширення серед легіонерів чуток щодо щасливих знамень про майбутні перемоги [9, Plut., Sull., XVII, 2–4], проведення каральних експедицій в землі енетів, карданів, синтів, [1, App., Mithr., 55; 5, с. 240], переслідуючи подвійну мету – тренування та захоплення здобичі. Все це в комплексі сприяло зростанню відданості легіонерів своєму полководцю, їх віри у його військовий талант, а отже забезпечувало стратегічну перевагу невеликої, у порівнянні з понтійськими силами, римської армії.

Після укладення Дарданського мирного договору з Понтом, Луцій Корнелій повернувся в Італію. На початку 83 р. він знову ініціював випуск власної монети типу IMPER ITERVM, що прославляла перемоги римлян на сході та божественну допомогу Сулли в їх досягненні [20, с. 598]. В середині того ж року відбувається чеканка монети нового зразку: на реверсі містився портрет Сулли на колісниці тріумфатора [4, с. 64., прим. 48; 5, с. 274; 20, с. 599]. Б. Фрайер висловив думку, що це було перше зображення живої людини на римських монетах [20, с. 599], до того ж випущено до проведення тріумфу. Більш важливим для нашого дослідження є те, що такі монети були ефективним пропагандистським викликом для ворогів. Разом з тим, військам було суворо заборонено займатися мародерством та грабунком [20, с. 603], що забезпечувало їм лояльність населення та швидке просування Італією.

Як відомо, перша вирішальна битва відбулася біля Тифатської гори й завершилася перемогою сулланських легіонів. На честь цієї події місцевому храму Діани Тифатської було віддано в володіння цілющі джерела. Крім того, Луцій Корнелій залишив тут два написи з пошвятою [2, Vell. Pat., II. 25. 4], які, можливо, були першими його написами на території Італії [24, с. 110]. Як справедливо зауважують деякі дослідники, такий крок був дуже сміливим: хоча з точки зору релігії це був благочестивий вчинок, але фактично святкувалася перемога над власними співгромадянами [5, с. 277]. Як і в інших випадках, реакція тут могла бути подвійною: вороги сприйняли таку поведінку як зухвалу самовпевненість, а прихильники – як черговий прояв віри їх воєначальника в своє виключне щастя. Що ж стосується пересічних солдат та громадян, то ефект мав бути безумовним: самі боги супроводжують армію, що прийшла звільнити Рим від тиранії маріанців, і щасливий воєначальник віддячує їм за це належним чином.

Із встановленням диктатури в Римі, Сулла в межах своїх реформ 82-82 рр., зробив спробу вплинути законодавчим шляхом на суспільні чесноти. Було прийнято закони по обмеженню розкоші: встановлювалася максимальна сума витрат на поховання, заборонялося вживати певні страви, обмежувалися витрати на бенкети [9, Plut., Sull., XXXV. 3-4; 5, с. 322]. Окремим законом каралося хабарництво (*lex de peculatu*), за яким вводилася якісно нова санкція – сплата штрафу, що в два з половиною рази перевищував вказану суму [3, с. 340–341, 348–349; 21, с. 208]. Повернувшись Луцій Корнелій і до вирішення боргового питання: його постановою легалізувала обіг монети із зниженим вмістом срібла, а також продовжувалася дія закону Валерія Флакка від 86 р., що полегшував сплату боргів [5, с. 323].

Слід наголосити, що починаючи з часів диктатури Сулли в римському соціумі спостерігається посиленна увага до питань релігії [3, с. 349]. Зокрема, відбувається офіційне визнання сотеріологічних символів, які поширилися внаслідок східних походів та контактів з Єгиптом. Зростає популярність есхатологічних настроїв, в яких між собою перепліталися мрії про майбутній золо-

тий вік та недалеко загибель світу [7, с. 447; 15, с. 60–61]. Крім того, проводиться активне культове будівництво на території Італії. В столиці було відновлено знищений пожежею у 83 р. храм Юпітера Капітолійського, храм Геркулеса, а на есквілінському пагорбі встановлено скульптуру божества (*Hercules Sullanus*) [3, с. 351, 355]. Більше того, в Місті було відреставровано Форум, Гостилієву курію, Капітолій, розпочато будівництво Табуларію [3, с. 351–352; 5, с. 332]. За межами римського померію було реконструйовано храм Юпітера Анксур (*Jupiter Anxur*) в Тарраціні, святилища Геркулеса в Тибурі та біля Сульмона, Фортуні – в Пренесте [5, с. 332]. Отже, релігійне будівництво поширилося не тільки на столицю, а й на всю Італію. Відновлювалися також споруди, зруйновані в ході громадянської війни, на місці підкорених поселень італіків засновувалися колонії сулланських ветеранів. Прикладом може бути давнє самнітське місто в Кампанії, що набуло статусу римської колонії у 80 р. і отримало ім'я *Colonia Cornelia Veneria Pompeianorum*, скорочено – Помпеї. Як видно з самої назви, колонія була присвячена Луцієм Корнелієм богині Венері, своїй улюбленій покровительниці [1, App., B. C., I. 97. 452; 9, Plut., Sull., XXXIV. 4; 3, с. 325]. Отже, продовжуючи свій курс соціальної політики, обраний ще в 88 р., Сулла під час диктатури приділив належну увагу нагальним проблемам всередині країни, вирішивши питання економічного та релігійно-ідеологічного характеру.

Таким чином, можна зробити висновки, що політична кар'єра Луція Корнелія Сулли від самого початку супроводжувалася активним пропагуванням серед римського соціуму іміджу благодійника та продовжувача старовинних республіканських звичаїв. Перша законодавча ініціатива майбутнього диктатора свідчить не лише про його посилену увагу до вирішення невідкладних завдань, а й про прагнення розв'язати другорядні питання, спрямовані на створення уявлення про нього, як дбайливого захисника юридичних та морально-етичних традицій Республіки. В період свого перебування за межами Італії, Луцій Корнелій постійно поширював проримські ідеї серед населення Греції та Малої Азії, водночас успішно нав'язуючи думку про своє виключне щастя та богообраність римським легіонам.

Встановивши одноосібну диктатуру, за допомогою перш за все саме військової сили, Луцій Корнелій Сулла знову активно займається питаннями ідеології та релігії. Він виявляє педантичну послідовність, підтверджуючи юридично своє законодавство періоду мітрідатової та громадянських війн. Отже, диктатор впродовж всієї суспільно-політичної діяльності дотримувався початково обраного ним пропагандистського курсу, що в значній мірі забезпечило його перемогу в найважливішій для нього війні – війні за владу над власним народом.

1. Аппиан Александрийский. Римская история / Аппиан Александрийский ; [пер. с греч. под ред. Жебелева С. А., Крюгера О. О., Голубцовой С. Е., Кофанова Л. Л.]. – М. : ООО Издательство АСТ, "Ладомир", 2002. – 878, [2] с. 2. Веллей Патеркул. Римская история / Веллей Патеркул. [Ред. Немировский А. И., Дашкова М. Ф.]. – Воронеж: Издательство Воронежского университета, 1985. Кн. II. – 1985. – 211 с. 3. Инар Ф. Сулла / Франсуа Инар. – Ростов-на-Дону : "Феникс", 1997. – 416 с. – (След в истории). 4. Короленков А. В. Лев и лисица : психологические приемы Суллы в войне с мариянцами / А. В. Короленков // Античный мир и археология. – Саратов. – 2002. – Вып. 11. – С. 57–64. 5. Короленков А. В. Сулла / А. В. Короленков, С. М. Смыков – М. : "Молодая гвардия", 2007. – 430 [2] с. : ил. – (Жизнь замечательных людей : сер. биогр. ; вып. 1045). 6. Крисп Гай Саллюстий. Сочинения / Гай Саллюстий Крисп ; пер., статья и комментарии Горенштейна В. О. – М. : Наука, 1981. – 222 с. 7. Машкин Н. А. Эсхатология и мессианизм в последний период Римской республики / Н. А. Машкин // Изв. АН. СССР, СНФ, III. – 1946. – №6. – С. 445–452. 8. Моммзен Т. История Рима. В 5 т. / Теодор Моммзен ; пер. с нем. – М. : ООО "Издательство АСТ" ; X. : "Фолио", 2001. – (Классическая мысль). Т. 2. Кн. 4. От битвы при Пидне до смерти

Суллы. – 2001. – 525 с. 9. Плутарх. Сравнительные жизнеописания : в 2 т. / Плутарх ; пер. с древнегр. Сост. и прим. Томашевской М. – М. : "Правда", 1990. Т. 2. – 1990. – 608 с., ил. 10. Свенцицкая И. С. Некоторые черты экономического развития Западной Малой Азии в системе Римской империи / И. С. Свенцицкая // ВДИ. – 1956. – №2. – С. 18–27. 11. Селецкий Б. П. Финансовая политика оптиматов и популяров в конце 90–80-х годов I в. до н. э. / Б. П. Селецкий // ВДИ. – 1983. – № 1. – С. 148–163. 12. Смыков Е. В. Рим и Парфия: первые контакты (К вопросу о договорах Суллы и Лукулла с парфянами) / Е. В. Смыков // Межгосударственные отношения и дипломатия в античности. Хрестоматия. – Казань, 2000. – Ч. 1. – С. 317 – 332. 13. Тит Ливий. История Рима от основания города: в 3 т. / Ливий Тит. Пер. Зеллинского Ф. Ф. – М. : "Наука". – 1991. Т. 2. – 1991. – 528 с. 14. Тит Ливий. История Рима от основания города : в 3 томах [Электронный ресурс] / Ливий Тит. Пер. Гаспарова М. Л. – М. : "Ладомир", 2002. Т. 3. Кн. XXXIV–XLV. – Режим доступа до джер.: <http://ancientrome.ru/antlitrr/livi/perihae.htm>. 15. Утченко С. Л. Идеино-политическая борьба в Риме накануне падения республики / С. Л. Утченко – М., 1952. – 300 с. 16. Цицерон. Философские трактаты / Перевод с лат. М. И. Рижского. – М. : "Наука", 1985. – 383 с. – ("Памятники философской мысли"). 17. Чеканова Н. В. Римская диктатура последнего века Республики / Н. В. Чеканова. –

СПб. : ИЦ "Гуманитарная Академия", 2005. – 480 с. – ("Studia classica"). 18. Bloch G. Histoire Romaine. La Republique Romaine de 133 a 44 avant J. C. Des Gracques a Sulla / G. Bloch, J. Carcopino – Paris, 1935. – 412 p. 19. Frank T. On some financial legislation of the Sullan period / T. Frank // AJPh. 1933. – № 54. – P. 54–58. 20. Frier B. W. Sulla's Propaganda : The Collapse of the Cinnan Republic / Bruce W. Frier // AJPh. – Vol. 92, № 4. – 1971. – P. 585–604. 21. Keaveney A. Studies in the Dominatio Sullae / A. Keaveney // Klio. – Bd. 65. – 1983. – P. 185–208. 22. Letzner W. Lucius Cornelius Sulla. Versuch einer Biographie / Wolfram Letzner. – Munster, 2000. – 348 s. 23. Pickard-Cambridge A. W. The Dramatic Festivals of Athens / Arthur W. Pickard-Cambridge. – [2 edit.] – Oxford, University Press, 1989. – 472 p. 24. Ramage E. S. Sulla's Propaganda / Edwin S. Ramage // Klio – Bd. 73. – 1991. – P. 93–121. 25. Riccobono S. Fontes iuris Romani antejustiniani. P. I. Leges / S. Riccobono. – Firenze, S. a G. Barbera, 1941. – P. 260–266. 26. Senecae L. Annaei. Ad Paulum de brevitate vitae [Электронний ресурс] / L. Annaei Senecae. – Режим доступу до джер.: <http://www.thelatinlibrary.com/sen/sen.brevita.shtml>. 27. Titi Livy. Ab urbe condita. Perioche. [Электронний ресурс] / Titi Livy. – Режим доступу до джер.: <http://www.thelatinlibrary.com/livy/liv.per70.shtml>

Надійшла до редколегії 28.05.09

В. Юрченко, асп.

ЦИРКУЛЯРИ ЦЕНЗУРНИХ УСТАНОВ КИЄВА ЯК ІСТОРИЧНЕ ДЖЕРЕЛО

В статті досліджуються циркуляри цензурних установ Києва як джерело з історії України XIX – поч. XX ст.

The article is investigated circulars of Kiev's censorship institutions like a source of Ukrainian history XIX – XX century.

Після проголошення незалежності України вітчизняні історики одержали можливість розширити тематику своїх досліджень. Це в свою чергу вимагає введення до наукового обігу нових історичних джерел.

Важливим інформативним джерелом вивчення суспільно – політичної історії України XIX – поч. XX ст., є циркуляри, тобто листи однакового змісту, які розсилались центральними державними установами Російської імперії у кілька установ, наприклад, губернаторам, начальникам губернських жандармських управлінь чи головам цензурних комітетів. Мета даної статті – дослідження інформативних можливостей циркулярів цензурних установ, адже цим практично ніхто з вітчизняних джерелознавців не займався.

Циркуляри були двох видів – інструктивні та інформативні. У перших містяться розпорядження вищестоящих установ підлеглим. У других – вищестоячі установи інформували місцеві цензурні установи про утворення нових цензурних комітетів, призначення чи звільнення цензорів, закриття чи призупинення видання газет і журналів і т.п.

Прикладом інформативного циркуляру є циркуляр Головного управління в справах преси МВС такого змісту: "...з 1 липня цього року (1907) з дозволу Міністерства внутрішніх справ покладено початок облаштування при Головному управлінні у справах преси особливої бібліотеки, в якій будуть зосереджуватися всі друковані твори, що вийшли у світ за поточні 12 місяців.

У зв'язку з утворенням цієї бібліотеки, з 1-го цього липня встановлюється загальна реєстрація друкованих творів за картовою системою із зазначенням усіх відомостей, що стосувалися цих видань, а саме: назви друкованого твору, об'єму, ціни, місця надрукування, імені автора і видавця, фірми типографії і т.д. Складення цих карток покладається на членів комітетів та інспекторів у справах преси... Результати встановленої таким чином реєстрації книг будуть друкуватися щотижнево в Книжковому літописі Головного управління у справах преси." [4, арк. 49]

Ще одним прикладом інформативного циркуляру є циркуляр Головного управління у справах преси від 10 квітня 1905 р. № 3148 в якому йшлося про таке: "...Головне управління в справах преси, за наказом п. Міністра внутрішніх справ, має честь повідомити Ваше

Превосходительство, що нагляд за періодичною пресою в губернських містах, де немає спеціальних установ чи посадових осіб у справах преси... складає один із головних обов'язків віце-губернаторів." [4, арк. 17] Або такий циркуляр: "...наказом Головнокомандуючого арміями Південно – Західного фронту від 31 липня цього року за № 26 в Київській губернії введено військову цензуру в повному об'ємі, відповідно до ст. 6 "Тимчасового положення про військову цензуру." [4, арк. 197]

Інструктивні циркуляри, які зберігаються у фондах цензурних установ Києва у ЦДІАК України, за змістом поділяються на:

1. Розпорядження з загальних питань преси.
2. Розпорядження, що стосувалися цензурування періодичних видань.
3. Розпорядження, що стосувалися цензурування творів українською мовою.
4. Про цензурування творів польською мовою.
5. Про цензурування творів єврейською мовою.
6. Розпорядження про заборону в пресі розгляду справ про політичні злочини і взагалі про недопущення в пресі ніяких відомостей про політичних злочинців.
7. Про твори, які підлягали дозволу поліції.
8. Керівництва по цензуруванню художніх творів і про художні виставки.
9. Про права цензури відносно засобів тиснення.
10. Про цензурування медичних преїскурантів та оголошень.
11. Про цензурування духовних творів.
12. Про порядок друкування на обкладинках схвалення Міністерства народної освіти. [3, арк. 1]

Розглянемо, для прикладу, циркуляр №7 від 17. 05. 1862 р., який відносився до розпоряджень з загальних питань преси і стосувався різних обмежень щодо друкованого слова. В цьому циркулярі зазначалося:

"I. У всіх взагалі друкованих творах не допускати порушення належної поваги до вчення і обрядів християнських віросповідань, охороняти недоторканість Верховної влади та її атрибутів до осіб царствующого дому, непорушність основних законів, народну мораль, честь і домашнє життя кожного.

II. Не допускати в пресі творів і статей, які містили шкідливі вчення соціалізму та комунізму, схиляються до потрясіння та повалення існуючого порядку і поширенню анархії ...